

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ
ІМЕНІ В. І. ВЕРНАДСЬКОГО

СІЧОВА ОКСАНА ВАСИЛІВНА

УДК 930.253–043.86]:[001.32:061](477)“1968/2018”

**ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТОК СИСТЕМИ АРХІВНИХ ФОНДІВ
НАУКОВИХ УСТАНОВ НАН УКРАЇНИ (1968–2018)**

27.00.02 – документознавство, архівознавство
27 – соціальні комунікації

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Київ – 2020

Дисертацією є кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Робота виконана в Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського, Національна академія наук України.

Науковий керівник: академік НАН України, доктор філософських наук, професор **Онищенко Олексій Семенович**, Національна академія наук України, радник Президії Національної академії наук України

Офіційні опоненти: доктор історичних наук, професор **Кулешов Сергій Георгійович**, Центральноукраїнський національний технічний університет, професор кафедри суспільних наук, інформаційної та архівної справи

кандидат історичних наук, **Ємельянова Тетяна Олександрівна**, Державна архівна служба України, перша заступниця голови

Захист відбудеться «11» березня 2021 р. о 14.00 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.165.01 із захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора (кандидата) наук у Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського за адресою: 03039, м. Київ, Голосіївський просп., 3.

З дисертацією можна ознайомитися в читальній залі бібліотекознавчої літератури Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського за адресою: 03039, м. Київ, Голосіївський просп., 3.

Автореферат розісланий « 3 » лютого 2021 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради,
кандидат наук із соціальних комунікацій

Л. А. Литвинова

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Актуальність дослідження зумовлена розширенням парадигми історичних досліджень завдяки так званому антропологічному повороту в гуманітаристиці. Популярними стали історичні дослідження, що потребують залучення нових видів джерел та переосмислення способів аналізу традиційних, до яких у першу чергу належать архівні документи. Повнота і об'єктивність ретроспективної інформації архівних документів прямо залежить від збереження історично створених зв'язків між ними. Тому для пошуку якісно нової історичної інформації важливими є знання про історію формування та способи організації комплексів архівних документів, що зберігаються в архівах.

Понад 50 років у наукових установах НАН України проводиться перманентна робота з формування архівних фондів та описування архівних документів. За цей період в архівах наукових установ НАН України, до яких відносяться інститути, бібліотеки, ботанічні сади, обсерваторії, заповідники та ін., що здійснюють дослідження, спрямовані на отримання й використання нових знань, відклався масив архівних документів загальною кількістю понад пів мільйона справ. У документній формі в архівах зберігається ретроспективна інформація про працівників, колективи, правила та норми, що регламентують їхню діяльність, результати діяльності, в першу чергу – науково-дослідної.

Архівні фонди наукових установ є продовжуваними, в основу їх формування покладені спільні науково-методологічні засади, визначені Інститутом архівознавства НБУВ (далі – ІА НБУВ), який одночасно здійснює нагляд за їх застосуванням, що дає можливість говорити про архівні фонди як про компоненти функціонуючої системи.

Незважаючи на зростаючі потреби суспільства в ретроспективній інформації, зумовлені посиленням інтересом до вивчення колективної та індивідуальної історичної пам'яті та дослідженням і переосмисленням здобутків вітчизняної культури, архівні фонди наукових установ НАН України здебільшого залишаються осторонь суспільної уваги.

З огляду на це дослідження процесів формування та розвитку архівних фондів наукових установ НАН України, стану архівів та створення інформаційно-пошукових засобів до архівних документів дозволить визначити склад науково обґрунтованих проблем, що потребують вирішення для забезпечення розвитку та повноцінного функціонування системи архівних фондів наукових установ НАН України. Вивчення цих проблем дозволить окреслити шляхи їх вирішення, спрямовані на підвищення рівня доступності та публічності інформації архівних документів, що відклалися й зберігаються в архівах наукових установ НАН України.

Зв'язок роботи з науковими темами. Дисертаційне дослідження виконувалося у межах науково-дослідної роботи ІА НБУВ і пов'язане з виконанням тем: «Історія Національної академії наук України в документах. 1956–1960» (2012–2014, шифр теми НДР № 0111U009302), «Історія Національної академії наук України в документах» (2015–2017, шифр теми НДР № 0114U007035), «Документно-інформаційні ресурси архівної спадщини української академічної науки: історія і сучасність» (2018–2020, шифр теми НДР № 0118U001134).

Мета дослідження – вивчити систему архівних фондів наукових установ та отримати релевантні дані про стан і перспективи формування архівного сегменту культурної спадщини академічної науки в установах НАН України.

Завдання дослідження:

– відтворити історію формування, еволюцію та сучасний стан мережі архівів наукових установ НАН України як суб'єктів формування системи архівних фондів;

– здійснити наукове класифікування архівних документів наукових установ НАН України;

– дослідити процес та методологічні засади фондування архівних документів наукових установ НАН України;

– проаналізувати систему архівних фондів наукових установ НАН України, її склад та функції;

– визначити методологічні засади описування архівних документів і фондів та створення довідкового апарату архівів наукових установ НАН України;

– здійснити комплексний аналіз довідкового апарату архівних підрозділів наукових установ НАН України.

Об'єкт дослідження – архівні фонди та архіви наукових установ НАН України.

Предмет дослідження – процес і результати формування системи архівних фондів архівами наукових установ НАН України; теоретичні й прикладні аспекти організації архівних документів та створення довідкового апарату до них.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період із 1968 р. до 2018 р. та зумовлені проведенням планомірної, комплексної роботи з фондування і описування архівних документів наукових установ від часу створення ІА НБУВ як головного архівного підрозділу НАН України.

Методи дослідження. З метою розв'язання окреслених завдань дослідження здійснювалося з дотриманням загальнонаукового системного підходу, принципів історизму, наукової об'єктивності, урахуванням базових принципів архівознавства – принципу походження, всебічності та комплексності вивчення документів.

Із застосуванням історичного методу було досліджено процес формування та діяльність архівних підрозділів наукових установ НАН України. Структурно-функціональний метод був залучений у процесі дослідження еволюції статусу та визначення відмінностей у роботі архівних підрозділів наукових установ радянського періоду та в роки незалежної України.

Дослідження процесу фондування архівних документів відповідно до критеріїв принципу історизму здійснювалося з урахуванням положень та вимог, чинних на момент формування нормативно-правових актів з архівної справи. Метод класифікації був застосований для виявлення спільних рис документів, які дозволили об'єднувати їх у справи, та систематизації архівних документів у межах фонду.

За допомогою системного та порівняльного методів проведено науковий аналіз структури та складу архівних довідників до документів архівних фондів наукових установ. Аналіз здійснювався окремо по кожному типу архівних довідників – опис, путівник, історична довідка. Здійснено порівняльний аналіз структури архівних описів та набору описових реквізитів для вивчення рівня уніфікації архівних довідників, розроблених на документи архівних фондів наукових установ НАН України.

У дослідженні застосовувався термінологічний метод для визначення еволюції змісту архівних термінів.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що в процесі розв'язання поставлених дослідницьких завдань:

уперше:

- відтворено історію формування централізованої мережі архівів наукових установ НАН України;
- здійснено наукову класифікацію архівних документів наукових установ НАН України;
- окреслено методологічні засади фондової організації архівних документів та характерні особливості архівних фондів наукових установ НАН України;
- визначено склад та функції системи архівних фондів;

уточнено:

- зміст і цільове призначення Архівного фонду НАН України (далі – АФ НАН України); показано, що він виконує роль класифікаційної одиниці, яка об'єднує масив архівних документів, що репрезентують вітчизняну та світову культурну спадщину, створену на теренах НАН України;

набули розвитку:

- процедура фондування архівних документів наукових установ НАН України;
- способи описування архівних документів та складання архівних довідників у НАН України.

Практичне значення отриманих результатів.

Результати дослідження можуть бути використані у ході архівної евристики для пошуку документної інформації з різних аспектів діяльності вчених та установ НАН України, а також у роботі архівів академічних і галузевих наукових установ, що функціонують на теренах України для здійснення фондової організації архівних документів. У практиці роботи НАН України та її установ – для створення оптимальних умов накопичення та збереження ретроспективної інформації про академічну науку та організації доступу до документної інформації. У науковій роботі ІА НБУВ – для оптимізації складу архівних фондів, удосконалення методів архівного описування та підвищення інформативності довідкового апарату до архівних документів.

Особистий внесок здобувача. Усі результати належать здобувачці особисто.

Апробація результатів дослідження. Основні положення, висновки та рекомендації дисертації було викладено в опублікованих наукових працях та обговорено під час 12 міжнародних та всеукраїнських наукових конференцій, зокрема «Музей. Історія. Одеса» (Одеса, 28–30 квітня 2011 р.); «Архівознавчі та джерелознавчі галузі знань: проблеми взаємодії на сучасному етапі» (Київ, 14 березня 2013 р.); «Фундаментальная наука: проблемы изучения, сохранения и реставрации документального наследия» (Москва, 4–7 червня 2013 р.); «Документ. Архив. Информационное общество» (Москва, 26–27 вересня 2013 р.); «Адаптація завдань і функцій наукової бібліотеки до вимог розвитку цифрових інформаційних ресурсів» (Київ, 8–10 жовтня 2013 р.); «П'ятнадцять джерелознавчі читання, присвячені 70-річчю створення кафедри архівознавства та спеціальних галузей історичної науки» (Київ, 4 листопада 2014 р.); «Місце і роль бібліотек у формуванні національного інформаційного простору» (Київ, 21–23 жовтня 2014 р.); «Архіви – наука – суспільство: шляхи взаємодії» (Київ, 21–22 травня 2015 р.); «Бібліотека. Наука. Комунікація» (Київ, 6–8 жовтня 2015 р.); «Бібліотека. Наука. Комунікація: формування національного інформаційного простору» (Київ, 4–6 жовтня 2016 р.); «Бібліотека. Наука. Комунікація: 100-річчя Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського» (Київ, 6–8 листопада 2018 р.); «Бібліотека. Наука. Комунікація: актуальні тенденції у цифрову епоху» (Київ, 8–10 жовтня 2019 р.).

Публікації. Основні результати дисертаційного дослідження викладено у 25 одноосібних наукових публікаціях, із них: 7 статей – у фахових виданнях України, 12 матеріалів конференцій, 5 самостійних розділів колективного науково-довідкового видання та 1 методичні рекомендації у збірнику нормативно-методичних документів.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається з анотації (українською та англійською мовами), списку публікацій, переліку умовних позначень, вступу, чотирьох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, додатків, списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертації – 248 сторінок (основна частина – 180 сторінок (8,4 авт. арк.), додатки – 68 сторінок). Список використаних джерел містить 456 найменувань на 62 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обґрунтовано актуальність теми дисертації та її зв'язок із науково-дослідними роботами. Визначено об'єкт і предмет дослідження, його мету, завдання та хронологічні межі. Розкрито наукову новизну і практичне значення одержаних результатів, наведено відомості про апробацію результатів дисертаційної роботи та публікації авторки.

У першому розділі «Стан наукового розроблення та джерельна база дослідження», який складається з трьох підрозділів, висвітлено історіографію проблеми, проаналізовано джерельну базу, обґрунтовано вибір методологічної основи дослідження.

В історіографії процес формування окремих елементів архівної системи та архівних фондів у НАН України висвітлений у роботах О. Онищенко, Л. Дубровіної, Г. Боряка, О. Рубльова, Л. Яременко, О. Путро, В. Кучмаренко, В. Шмельова, В. Сендик, О. Березовської та ін.

Формування архівної системи НАН України почалося в радянський період, відповідно цей процес регламентувався тогочасним законодавством та відповідав критеріям роботи радянських архівів. Теоретичне обґрунтування основних напрямів роботи радянських архівів знайшло відображення в роботах дослідників В. Автократова, М. Кисельова, Г. Князева, К. Логвинової, К. Мітяєва, П. Долгих, К. Рудельсон, Т. Хорхордіної та ін.

Роботи українських дослідників, присвячені історії та сучасному стану архівної справи в Україні, розвитку документознавства дозволяють окреслити місце архівів наукових установ НАН України в архівній системі держави та зрозуміти контекст їхнього функціонування. Серед них: праці А. Алексеєнко, М. Балишева, Г. Боряка, І. Войцехівської, Т. Ємельянової, Я. Калакури, Н. Кушнарєнко, С. Кулєшова, І. Матяш, М. Палієнко, Л. Приходько, Г. Швецової-Водки та ін.

Для порівняльного аналізу та вивчення еволюції архівної термінології було використано термінологічні стандарти та словники, базу даних «Multilingual Archival Terminology» Міжнародної ради архівів.

З метою дослідження історії виникнення і розвитку архівних підрозділів наукових установ були вивчені розпорядчі документи Президії АН УРСР; положення про АФ НАН України, положення про діяльність

архівних, діловодних, експертних підрозділів, комісій; протоколи засідань та звіти про роботу ІА НБУВ, Експертно-перевірної комісії НАН України, акти перевірянь роботи та паспорти архівних підрозділів.

Для вивчення процесів фондування та описування документів в якості джерел були проаналізовані архівні описи справ та історичні довідки до понад 170 архівних фондів, що зберігаються в архівах наукових установ НАН України. Із цією ж метою вивчалися опубліковані архівні довідники, насамперед, путівники.

Незважаючи на детальний аналіз структури та функцій Національного архівного фонду (НАФ) та історії створення і статусу ІА НБУВ, поза увагою дослідників залишився процес формування мережі архівних підрозділів наукових установ. Відсутні також роботи, які б всебічно, комплексно вивчили весь масив архівних фондів наукових установ, що перебувають у віданні НАН України. У процесі дослідження, крім традиційних, уперше як джерела були використані архівні довідники та обліково-довідкові документи ІА НБУВ.

У другому розділі «Історія становлення та розвитку мережі архівних підрозділів наукових установ НАН України» вивчено передумови та процес формування мережі архівних підрозділів наукових установ НАН України.

За результатами аналізу даних перевірянь стану виконання робіт із упорядкування та умов зберігання архівних документів у наукових установах АН УРСР, проведених наприкінці 1950-х – на початку 1960-х років Архівним управлінням Міністерства внутрішніх справ УРСР, проілюстровано перші кроки зі створення архівних фондів академічних інститутів. Окреслено перелік проблем, які потребували системного вирішення та спонукали керівництво Академії до реорганізації архівної справи в АН УРСР.

Досліджено історію створення у 1968 р. центральних архівних органів на теренах АН УРСР. Це – Рада з організації комплектування та використання документальних матеріалів АН УРСР (далі – Рада), з повноваженнями експертного та науково-методичного керівного органу, і Центральний науковий архів АН УРСР (далі – ЦНА), що мав перейматися питаннями комплектування і зберігання архівних документів академічних установ і фондів видатних учених. Рада створена як колегіальний орган, що діяв на громадських засадах, а ЦНА був створений в структурі ЦНБ АН УРСР. Показано поступовий процес переходу функцій Ради до ЦНА, зниження ефективності її діяльності і ліквідацію, а також шлях розвитку ЦНА від центрального архіву до науково-дослідного відділу (відділ архівних фондів), потім інституту, з функціями головного архівного підрозділу НАН України – ІА НБУВ.

Вивчено вплив реформування архівної справи перших років незалежності України на розвиток архівів в Академії наук та місце ІА НБУВ

і архівних підрозділів наукових установ НАН України у процесі формування НАФ. Поняття «архівний підрозділ» і «архів наукової установи» в дослідженні використовуються як синоніми, їх застосування пов'язане з поступовою втратою архівами статусу самостійного структурного підрозділу наукової установи НАН України. Проаналізовано функції, обов'язки, кадрове, матеріально-технічне забезпечення діяльності та загальний сучасний стан архівів наукових установ НАН України.

У дисертації показано, що за час діяльності ЦНА було розроблено, а згодом відділом архівних фондів та ІА НБУВ удосконалено власну методику формування архівних фондів та описування архівних документів у наукових установах Академії наук. Одночасно було забезпечено планомірне систематичне виконання повного комплексу архівних робіт в архівних підрозділах наукових установ. У результаті в Академії наук сформувалася централізована мережа архівних суб'єктів із визначеними функціями та правовим статусом, методично підпорядкованих головному архівному підрозділу та пов'язаних спільною метою – формування архівних фондів та збереження архівної спадщини НАН України. Показано, що зволікання процесу створення центрального загальноакадемічного архівосховища та тенденція до ліквідації архівів як самостійних структурних підрозділів установ НАН України негативно впливає на процес формування архівних фондів та їх збереженість.

У третьому розділі «**Архівні фонди наукових установ НАН України: особливості формування та склад**» досліджено процес розроблення спеціальної, поширеної лише в межах Академії, методики організації архівних документів наукових установ та її впровадження в роботу їхніх архівів.

Перші спроби формування архівних фондів наукових установ АН УРСР були здійснені в 1960-х роках під методичним керівництвом співробітників відділу фондів республіканських установ Центрального державного історичного архіву УРСР. Створені в той час фонди виявилися неповними, оскільки до їх складу майже не ввійшла науково-дослідна документація. Тому створений у 1968 р. ЦНА розпочав свою роботу з вивчення документальних фондів академічних установ і досвіду архівів академій наук інших союзних республік. З метою визначення набору критеріїв та способів організації архівних документів академічної наукової установи у фонд, через відсутність будь-якого нарративу з цієї проблематики було проведено порівняльний аналіз загальносоюзних вимог щодо фондування документів установ та структури і складу створених протягом 1970-х – 1980-х років архівних фондів наукових установ АН УРСР.

Проаналізовано ознаки і способи групування документів у справи на етапі діловодства та процес збереження початкового складу справ під час фондування документів архівом наукової установи.

Вивчено процес фондування документів архівними підрозділами наукових установ, визначено критерії та характерні особливості цього процесу. Проаналізовано всі етапи фондування архівних документів академічної наукової установи: визначення (уточнення) фондової належності документів, створення архівного фонду, встановлення хронологічних меж. Проаналізовано структуру і склад архівного фонду та правила внутрішньофондової систематизації документів.

У ході вивчення способів фондування було з'ясовано, що всі досліджувані архівні фонди наукових установ НАН України мають уніфікований склад і структуру; документи відібрані і згруповані за подібними критеріями, максимальним збереженням історичних зв'язків між документами. Архівні фонди наукових установ є продовжуваними, їх формування здійснюється на єдиній науково-методичній основі під керівництвом ІА НБУВ, що дає можливість говорити про архівні фонди як про компоненти функціонуючої системи.

Вивчення складу архівних фондів наукових установ показало, що діловодні документи наукових установ із постійним строком зберігання належать до різних документаційних систем – управлінської документації та науково-технічної документації. Окреслено принципи та критерії класифікації архівних документів наукових установ на різних рівнях. Проаналізовано та обґрунтовано появу у 1985 р. специфічної класифікаційної одиниці в Академії наук – «Архівного фонду АН УРСР», наразі – «Архівний фонд НАН України». АФ НАН України об'єднує комплекси документів, які репрезентують вітчизняну та світову культурну спадщину, створену під егідою НАН України. Він не є структурним елементом НАФ, але в його складі є документи НАФ.

Аналіз архівних фондів наукових установ показав, що в основу їх формування покладено принцип походження. Документи наукової установи-фондоутворювача формуються в єдиний архівний фонд, до якого входять як управлінська, так і науково-технічна документація. Це один із двох прийнятих в Україні принципів організації наукових документів. Тривалий час на теренах України фондування та облік документів юридичних осіб із профільною науково-дослідною діяльністю зі збереженням цілісності архівного фонду здійснювалося лише в системі НАН України.

Іншим провідним способом організації архівної науково-технічної документації, запровадженим Центральним державним науково-технічним архівом України, стало формування «архівних комплексів» із науково-технічних документів одного чи кількох проектів, пов'язаних єдністю змісту та належністю до певного об'єкта будівництва, конструкторських, технологічних розробок чи наукової проблеми.

У четвертому розділі «Довідковий апарат, як необхідна умова функціонування системи архівних фондів наукових установ

НАН України» вивчено характерні особливості та види архівних довідників, які створювалися для розкриття складу та змісту документів архівних фондів інститутів, ботанічних садів, заповідників, бібліотек, обсерваторій та інших наукових установ, що входять до складу НАН України. Порівняльний аналіз масиву архівних довідників наукових установ та методичних рекомендацій зі складання довідкового апарату архівних фондів дозволив окреслити процедуру та етапи складання архівних довідників.

Розглянуто процес створення опису справ як головного архівного довідника до документів архівних фондів наукових установ від радянського періоду до сучасності. Охарактеризовано видовий склад описів протягом досліджуваного періоду. Показано, що типовий для радянського періоду опис справ на документи профспілкових організацій на сучасному етапі не виокремлюється як самостійний, натомість з'явилися нові з проєктною і конструкторською документацією.

Проілюстровано історично сформований набір описових реквізитів для різних видів описів, типових груп документів, для яких склалися окремі описові статті. Визначено хронологічні проміжки часу, через які проводилася робота з описування архівних документів архівами, зазвичай це три, п'ять років, що скоріше за все пов'язане з циклічністю організації науково-дослідних робіт в установах. Також охарактеризовано документне наповнення різних видів описів справ та можливості використання їх у процесі архівної евристики в сукупності з пофондовим путівником та історичними довідками до фондів.

Окреслено історично сформований перелік проблем доступу до архівних документів наукових установ НАН України, пов'язаних, у першу чергу, з припиненням процесу комплектування ІА НБУВ документами архівних фондів наукових установ через відсутність необхідних за обсягом архівосховищ. Процес вирішення цього питання почався разом зі створенням ЦНА і триває до сьогодні.

Створені архівними підрозділами наукових установ описи справ на документи архівних фондів мають вигляд жорстко структурованої багаторівневої системи об'єктів описання з чітко визначеним складом прийомів описання та описових реквізитів. Склад довідкового апарату, необхідного для функціонування системи архівних фондів, містить описи справ, історичні довідки до архівних фондів та путівник по фондах установ.

ВИСНОВКИ

У процесі дослідження досягнуто мети, вирішено окреслені завдання, що дало підстави для основних наукових висновків.

1. У процесі дослідження історії створення та еволюції архівних підрозділів наукових установ АН УРСР було обґрунтовано доцільність

утворення мережі архівних підрозділів як суб'єктів формування та збереження культурної, передусім, наукової спадщини в НАН України під науково-методичним керівництвом головного архівного підрозділу. Показано, що зупинення процесу комплектування ІА НБУВ документами архівних фондів наукових установ НАН України через відсутність вільних архівосховищ негативно позначається на забезпеченні доступу до архівних документів та введенню їх у науковий обіг. Порівняльний аналіз статусу та функцій архівних підрозділів академічних наукових установ у радянський період та після формування архівної системи незалежної України показав, що завдання та функції архівів протягом досліджуваного періоду суттєво не змінювалися, разом із тим на сучасному етапі змінився їхній статус. Причиною стала ліквідація архівних підрозділів у якості самостійних структурних одиниць і покладання виконання архівних функцій на науково-організаційні відділи чи один із науково-допоміжних відділів установи.

2. Аналіз розподілу архівних документів на групи в архівах наукових установ НАН України показав, що найнижчою одиницею обліку і зберігання документів є архівна справа. Згруповані в справі документи відображають виконання певної функції чи розроблення наукового напрямку. Найпоширеніші ознаки, за якими об'єднуються документи в академічних установах, це – номінальна, кореспондентська, тематична. Усі ці три ознаки в поєднанні з хронологічною – для роботи з управлінською документацією та тематична й авторська ознаки – для роботи з науково-технічною документацією. Класифікація справ у межах архівного фонду та їх систематизація є частиною процесу фондування. В архівній системі НАН України існує унікальна архівна класифікаційна одиниця – АФ НАН України, яка виникла в результаті незавершеного процесу створення повнофункціонального головного академічного архіву. АФ НАН України виконує роль класифікаційної одиниці, що об'єднує масив архівних документів, які належать НАН України або перебувають у сфері її інтересів. АФ НАН України не входить до структури НАФ. Таким чином, на основі архівної класифікації в НАН України створена багаторівнева ієрархічна система зі складними внутрішніми зв'язками: архівний документ НАФ чи архівний документ тривалого зберігання – архівна справа – архівний фонд – Архівний фонд НАН України.

3. Вивчення результатів фондування документів наукових установ виявило низку характерних особливостей, властивих лише архівним фондам, створюваним установами НАН України. Головним стало те, що процес створення фондів почався із суворим дотриманням принципів походження та неподільності фонду. Ці критерії залишаються незмінними протягом всього періоду формування архівних фондів. Результатом є формування архівного фонду, який вміщує весь комплекс управлінських і науково-технічних документів, створених у процесі діяльності наукової установи. Фондування документів академічних наукових установ від самого початку відрізнялося

від організації архівних документів у подібних за функціями установах, що перебували в зоні комплектування державних архівів, де, як правило, було прийнято включати до різних архівних фондів чи архівних комплексів управлінську та науково-технічну документацію.

4. Вивчення процесу формування архівних фондів наукових установ НАН України показало, що архівний фонд наукової установи, сформований з дотриманням принципу походження, містить ретроспективну інформацію про окремих науковців, науковий колектив, наукову інституцію в цілому, а також правила, норми, права, засоби та результати наукової діяльності як установи, так і її працівників. Об'єднана у такий спосіб архівна інформація одночасно може виступати як система знань про науку як процес діяльності з отримання нових знань і про науку як соціальний інститут. Одночасно такий спосіб організації архівних документів, задокументованих в процесі їхньої діяльності, зумовлює збереження системних зв'язків між науковими установами, що об'єднані спільністю функцій, організаційної структури і належністю до НАН України. Як наслідок, архівні документи завдяки системному підходу та відповідним науковим методам із дотриманням принципу походження поєднуються в сукупність взаємообумовлених та взаємозалежних компонентів – архівних справ та фондів, що складають систему архівних фондів наукових установ НАН України. Фонди формуються архівами як максимально наближені до оригіналу інформаційні документні моделі наукових установ. У такий спосіб систему архівних фондів установ НАН України можна розглядати як інформаційну модель інституціоналізованої академічної науки в Україні.

Вивчення системи архівних фондів НАН України виявило, що її функції полягають у:

- концентрації масиву ретроспективної інформації про інституціоналізовану науку. Науку, яка одночасно є продуктом пізнавальної та соціокультурної діяльності суспільства;

- поширенні архівної інформації про результат наукових досліджень як комплекс отриманих нових знань про навколишній світ та інформації про науку як систему взаємопов'язаних соціальних елементів наукових колективів, організаційних утворень – інститутів, норм, правил наукової комунікації та методологічно упорядкованого процесу отримання нових знань;

- систематизації архівної інформації та фіксуванні чітко структурованих ієрархічних зв'язків між системними компонентами (документами, справами, фондами).

5. Аналіз методології описування архівних документів дозволив виокремити перелік ключових принципів і методів, дотримання яких є необхідним для створення якісного довідкового апарату до документів наукових установ НАН України. В основі створення цієї системи лежать інформаційний та системний підходи. Аналіз документів здійснюється не

ізолювано, а в інформаційних зв'язках і співвідношеннях. Водночас об'єкти описування розглядаються як системи, так розкривається їхня цілісність та виявляються зв'язки між ними. Поряд із загальнонауковими методами інформаційного аналізу, порівняння, узагальнення, синтезу для створення архівних довідників застосовують спеціальні методи – метод аналітико-синтетичного опрацювання документної інформації та метод структурно-функціонального аналізу установи-фондоутворювача. Ґрунтуючись на положеннях системного підходу в сукупності з інформаційним, архівні описи справ розглядаються як інформаційна модель архівного фонду. Розроблений відповідно до цієї теорії системний метод дозволяє формувати архівні описи у вигляді структурованої багаторівневої системи об'єктів описування з чітко визначеним складом прийомів описування та описових реквізитів. Склад описових реквізитів залежить від класу описуваних документів і кількісно зростає від управлінської до науково-дослідної документації, при цьому обов'язкові зони ідентифікації включаються до всіх видів описів. Доведено, що один із домінуючих у радянському архівознавстві підходів щодо формування довідкового апарату до документів архівних фондів – диференційований підхід – в архівній системі НАН України не застосовувався. Умовний поділ архівних фондів на категорії існував, але як у фондуванні, так і описуванні їхніх документів на практиці фактично не застосовувався.

6. Комплексний аналіз архівних довідників до документів академічних установ показав, що всі вони створені на єдиній методологічній основі. Результатом є збереження інформаційних зв'язків (документ – справа, справа – опис, опис – історична довідка – путівник), що дозволяє говорити про наявність системи довідкового апарату архівів наукових установ НАН України. Ґрунтуючись на тому, що комплекс довідкового апарату архіву наукової установи визначається складом і змістом документів, характером і завданнями пошуку та інтенсивністю користування ними, окреслено обов'язковий перелік архівних довідників, потрібних для пошуку інформації в архіві наукової установи НАН України. До нього входять путівник по фондах установ, описи справ та історичні довідки до фондів. В установах НАН України документи з постійним строком зберігання групуються й описуються відповідно до класу та функцій документів. Архів створює кілька продовжуваних описів справ у традиційній табличній формі та з визначеним для потреб академічних установ складом описових реквізитів. Таке групування полегшує користування описом та відповідає вимогам пошуку і зберігання документів. Опис справ одночасно виконує облікову (поодиночний і сумарний облік одиниць зберігання (справ)) і довідкову (розкривання складу і змісту одиниць зберігання) функції, відповідно він розглядається як ключовий елемент системи довідкового апарату.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, у фахових виданнях України, в яких опубліковані основні результати дисертації:

1. Січова О. В. Науково-довідковий апарат архівних фондів установ НАН України / О. Січова // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. – Київ, 2011. – № 1. – С. 78–85.

2. Січова О. В. Архівна система Академії наук Української РСР в 60–70-х рр. ХХ ст. / О. Січова // Рукописна та книжкова спадщина України. – Київ, 2012. – Вип. 15. – С. 143–162.

3. Січова О. Інформаційні ресурси архівів установ НАН України та можливі шляхи їх використання в умовах електронного інформаційного середовища / О. Січова // Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. – Київ, 2014. – Вип. 40. – С. 237–247.

4. Січова О. Класифікація документації наукових установ НАН України в контексті формування їх архівних фондів / О. Січова // Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. – Київ, 2015. – Вип. 42. – С. 484–498.

5. Січова О. В. Фондування документів науково-дослідної установи НАН України / О. Січова // Рукописна та книжкова спадщина України. – Київ, 2015. – Вип. 19. – С. 485–493.

6. Січова О. В. Особливості класифікації архівних документів науково-дослідних інститутів НАН України / О. Січова // Архіви України: Науково-практичний журнал. – Київ, 2016. – Вип. 2 (301). – С. 7–20.

7. Січова О. В. Організація архівної справи в наукових установах Національної академії наук України / О. Січова // Рукописна та книжкова спадщина України. – Київ, 2018. – Вип. 22. – С. 358–374 (*індексується the Web of Science Core Collection*).

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

8. Січова О. Співпраця бібліотек і архівів науково-дослідних установ НАН України / О. Січова // Вісник Одеського історико-краєзнавчого музею. – Одеса, 2011. – № 10. – С. 52–53.

9. Січова О. В. Архівний фонд Національної академії наук України: формування та структура / О. Січова // Архівознавчі та джерелознавчі галузі знань: проблеми взаємодії на сучасному етапі : матеріали наукової конференції з міжнародною участю (14 березня 2013 р., м. Київ) / Держ. архів. служба України, Укр. НДІ архівної справи та документознавства, Центр. держ. архів-музей літератури і мистецтва України, кафедра архівознавства та спец. галузей іст. науки іст. ф-ту Київ. Нац. ун-ту імені Тараса Шевченка. – Київ, 2013. – С. 166–169.

10. Сичева О. В. Система архивных подразделений в Национальной академии наук Украины / О. Сичева // *Фундаментальная наука: проблемы изучения, сохранения и реставрации документального наследия : материалы Международной научной конференции 4–7 июня 2013 г.* / Отв. ред. В. Ю. Афиани. – Москва: Архив РАН, 2013. – С. 219–223.

11. Сичева О. В. Информационные ресурсы архивных фондов научно-исследовательских учреждений Национальной академии наук Украины / О. Сичева // *Документ. Архив. Информационное общество : сборник материалов I Международной научно-практической конференции (Москва, 26–27 сентября 2013 г.)*. – Москва, 2014. – С. 131–140.

12. Січова О. В. Забезпечення інтелектуального доступу до архівних фондів наукових установ НАН України в умовах електронного інформаційного середовища / О. Січова // *Адаптація завдань і функцій наукової бібліотеки до вимог розвитку інформаційних ресурсів : матеріали Міжнародної наукової конференції (Київ, 8–10 жовтня 2013) / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Асоц. б-к України, Рада дир. б-к та інформ. центрів – членів МААН*. – Київ, 2013. – С. 294–296.

13. Січова О. В. Документальний фонд науково-дослідної установи НАН України / О. Січова // *П'ятнадцяті джерелознавчі читання (присвячені 70-річчю створення кафедри архівознавства та спеціальних галузей історичної науки КНУ) : матеріали Всеукраїнської наукової конференції (м. Київ, 4 листопада 2014 р.) / Київський національний університет імені Тараса Шевченка, кафедра архівознавства та спеціальних галузей історичної науки, Український науково-дослідний інститут архівної справи та документознавства*. – Київ, 2014. – С. 72–74.

14. Січова О. Класифікація документів як підгрунтя формування інформаційних ресурсів архіву науково-дослідної установи НАН України / О. Січова // *Місце і роль бібліотек у формуванні національного інформаційного простору : матеріали Міжнародної наукової конференції (Київ, 21–23 жовтня 2014 р.) / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Асоц. б-к України, Рада дир. б-к та інформ. центрів – членів МААН*. – Київ, 2014. – С. 156–159.

15. Січова О. В. Фондування документів державної організації з координаційно-організаційними функціями на прикладі архівного фонду Головної редакційної колегії науково-документальної серії книг «Реабілітовані історією» / О. Січова // *Архіви – наука – суспільство: шляхи взаємодії : матеріали Всеукраїнської (з міжнародною участю) науково-практичної конференції (Київ, 21–22 травня 2015 р.) / Держ. архів. служба України, УНДІАСД, Київ. нац. ун-т імені Тараса Шевченка, іст. ф-т, каф. архівознавства та спец. галузей іст. науки, Спілка архівістів України*. – Київ, 2015. – С. 162–165.

16. Січова О. Принципи організації документів НАФ в архівах установ НАН України / О. Січова // Бібліотека. Наука. Комунікація : матеріали Міжнародної наукової конференції (Київ, 6–8 жовтня 2015 р.) : В 2-х частинах / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Асоц. б-к України, Рада дир. б-к та інформ. центрів – членів МААН. – Київ, 2015. – Ч. 2. – С. 127–129.

17. Січова О. Формування архівного фонду науково-дослідного інституту в сучасних умовах (на прикладі архівного фонду Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України) / О. Січова // Бібліотека. Наука. Комунікація: формування національного інформаційного простору : матеріали Міжнародної наукової конференції (Київ, 4–6 жовт. 2016 р.) / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Асоц. б-к України, Рада дир. б-к та інформ. центрів – членів МААН. – Київ, 2016. – С. 527–530.

18. Січова О. Особливості обліку та використання документів НАФ, що зберігаються в музеях науково-дослідних установ НАН України / О. Січова // Бібліотека. Наука. Комунікація: 100-річчя Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського : матеріали Міжнародної наукової конференції (Київ, 6–8 лист. 2018 р.) / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Асоц. б-к України, Рада дир. б-к та інформ. центрів – членів МААН. – Київ, 2018. – С. 631–635.

19. Січова О. Архівні фонди наукових установ: історіографія проблеми / О. Січова // Бібліотека. Наука. Комунікація: актуальні тенденції у цифрову епоху : матеріали Міжнар. наук. конф. (Київ, 8–10 жовтня 2019 р.) : у 2 т. / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Асоц. б-к України, Рада дир. б-к та інформ. центрів – членів МААН. – Київ, 2019. – Т. 2. – С. 351–355.

Публікації, що додатково відображають наукові результати дисертації:

20. Січова О. В. Президія / О. Січова // Архівні фонди установ Національної академії наук України. Путівник / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Ін-т архівознавства; автори-упорядники : Л. М. Яременко, О. В. Березовська, О. В. Січова [та ін.] / редкол. : О. С. Онищенко (відп. ред.) [та ін.]. – Київ, 2008. – Розд. 1. – С. 16–35.

21. Січова О. В. Відділення механіки / О. Січова // Архівні фонди установ Національної академії наук України. Путівник / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Ін-т архівознавства; автори-упорядники : Л. М. Яременко, О. В. Березовська, О. В. Січова [та ін.] / редкол. : О. С. Онищенко (відп. ред.) [та ін.]. – Київ, 2008. – Розд. 6. – С. 64–78.

22. Січова О. В. Відділення фізико-технічних проблем матеріалознавства / О. Січова // Архівні фонди установ Національної

академії наук України. Путівник /НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Ін-т архівознавства; автори-упорядники : Л. М. Яременко, О. В. Березовська, О. В. Січова [та ін.] / редкол. : О. С. Онищенко (відп. ред.) [та ін.]. – Київ, 2008. – Розд. 9. – С. 131–161.

23. Січова О. В. Відділення економіки / О. Січова // Архівні фонди установ Національної академії наук України. Путівник / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Ін-т архівознавства; автори-упорядники : Л. М. Яременко, О. В. Березовська, О. В. Січова [та ін.] / редкол. : О. С. Онищенко (відп. ред.) [та ін.]. – Київ, 2008. – Розд. 15. – С. 272–289.

24. Січова О. В. Відділення історії, філософії та права / О. Січова // Архівні фонди установ Національної академії наук України. Путівник / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Ін-т архівознавства; автори-упорядники : Л. М. Яременко, О. В. Березовська, О. В. Січова [та ін.] / редкол. : О. С. Онищенко (відп. ред.) [та ін.]. – Київ, 2008. – Розд. 16. – С. 290–312.

25. Січова О. В. Методичні рекомендації зі складання довідкового апарату архіву установи НАН України / О. Січова // Організація діловодства та архівного зберігання документів у Національній академії наук України : збірник нормативних та методичних документів / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Ін-т архівознавства; авт. та упоряд. : Л. М. Яременко, О. В. Січова, О. В. Березовська [та ін.]; редкол. : В. І. Попик (гол. ред.) [та ін.]. – Київ, 2017. – С. 271–281.

АНОТАЦІЯ

Січова О. В. Формування та розвиток системи архівних фондів наукових установ НАН України (1968–2018). – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 27.00.02 – документознавство, архівознавство (27 – соціальні комунікації) – Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського, Київ, 2020.

У дисертації досліджено історію формування та розвитку мережі архівів академічних наукових установ протягом 1968–2018 рр. Проаналізовано еволюцію правового статусу та ієрархічних зв'язків архівних підрозділів у НАН України. Досліджено методичні засади фондової організації архівних документів протягом радянського періоду і в роки незалежної України та окреслено загальні риси архівних фондів, що формувалися з документів наукових установ НАН України. Здійснено комплексний аналіз системи довідкового апарату до документів архівних фондів наукових установ НАН України.

Проаналізовано й удосконалено історично сформовану методику описування архівних документів та складання архівних довідників на

документи наукових установ НАН України. Результати дослідження мають практичне значення для організації робіт зі створення оптимальних умов для накопичення та пошуку ретроспективної інформації про науку в НАН України, організаціях, які перебувають в її віданні та тих, діяльність яких пов'язана зі створенням наукових знань. У науковій роботі Інституту архівознавства НБУВ – для оптимізації складу архівних фондів, удосконалення методів архівного описування та підвищення інформативності довідкового апарату до архівних документів.

Ключові слова: архівний фонд установи НАН України, фондування архівних документів, архів (архівний підрозділ) наукової установи НАН України, архівний документ, справа, опис справ, путівник, архівне описування.

АННОТАЦІЯ

Сичевая О. В. Формирование и развитие системы архивных фондов научных учреждений НАН Украины (1968–2018). – Квалификационный научный труд на правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 27.00.02 – документоведение, архивоведение (27 – социальные коммуникации) – Национальная библиотека Украины имени В. И. Вернадского, Киев, 2020.

В диссертации исследовано историю формирования и развития сети архивов академических научных учреждений в период с 1968 г. по 2018 г. Проведен анализ правового статуса и иерархических связей архивных подразделений в НАН Украины. Исследованы методические аспекты фондовой организации архивных документов в советское время и в период независимой Украины, определены характерные черты архивных фондов, сформированных из документов научных учреждений НАН Украины. Осуществлен комплексный анализ системы справочного аппарата к документам архивных фондов научных учреждений НАН Украины.

Изучена и усовершенствована исторически сложившаяся методика описывания архивных документов и составления архивных справочников к документам научных учреждений НАН Украины. Результаты исследования имеют практическое значение для организации работ по созданию оптимальных условий для накопления и поиска ретроспективной информации об академической науке. В научной работе Института архивоведения НБУВ – для совершенствования методов архивного описывания и повышения информативности справочного аппарата к архивным документам.

Ключевые слова: архивный фонд учреждения НАН Украины, фондирование архивных документов, архив (архивное подразделение)

научного учреждения НАН Украины, архивный документ, дело, опись дел, путеводитель, архивное описывание.

SUMMARY

Sichova O. V. Formation and development of the system of archival fonds of scientific institutions of the National Academy of Sciences of Ukraine (1968–2018). – Qualifying scientific work on the rights of the manuscript.

The dissertation on competition of a scientific degree of the candidate of historical sciences on a specialty 27.00.02 – document science, archival science (27 – social communications) – V. I. Vernadsky National Library of Ukraine, Kyiv, 2020.

The dissertation examines the process of creation, evolution and current state of the network of archives of scientific institutions of the National Academy of Sciences of Ukraine, documenting their activities. The specifics of fending of archival documents of scientific institutions of the National Academy of Sciences of Ukraine and the documentary content of fonds, methods of describing documents and the formation of archival directories have been studied. The content of the reference apparatus of archives of institutions and its role in fulfilling public needs in the search for information of archival documents are analyzed.

The research was conducted for the purpose of systematic analysis of theoretical-methodological and practical issues of formation and functioning of archival fonds and obtaining relevant data on the current state and perspectives of formation of archival heritage of institutionalized science in the system of the NAS of Ukraine.

Archival fonds of scientific institutions of the National Academy of Sciences of Ukraine contain retrospective information about scientists, research teams, scientific institutions, rules, norms, rights, means and results of their activities. Information that turns into a system of knowledge about science as a social institution and the result of socio-cultural activities of Ukrainian society. This predetermines the existence of systemic connections between the information component of archival documents of scientific institutions, which act as a set of interconnected elements. These elements, with the application of scientific principles of origin and respect for the fond based on a systematic approach and appropriate scientific methods, are combined into a set of mutually conditioned and interdependent components – archives and individual archives' fonds that make up the system of archives of the NAS of Ukraine.

Archival fonds are formed by archives as information models of scientific institutions as close as possible to the original. Thus, the system of archival fonds of the institutions of the NAS of Ukraine can be considered as an informative archival model of institutionalized academic science in Ukraine. A peculiar

visualization of such a model is the system of reference apparatus to the documents of the archival fonds of scientific institutions of the NAS of Ukraine. In particular, archival directories perform vital functions in relation to archival fonds, as they provide primary accounting of documents and serve as a means of searching for them. Their conclusion is based on scientific principles and methods, first of all – on the method of analytical-synthetic processing of documentary information. Due to this, lower-level directories contain primary information in relation to higher-level directories. Accordingly, the guide «Archival fonds of institutions of the National Academy of Sciences of Ukraine» reveals the composition of the system of archival fonds of institutions of the NAS of Ukraine as a whole and, at the same time, gives a brief overview of the documents of each archive. However, the case description provides detailed information on the documentary composition of each case included in the archive's fonds. In total, archival directories form a system of reference apparatus of archival subdivisions of scientific institutions of the National Academy of Sciences of Ukraine.

The study of the process of creation and evolution of archival subdivisions in the system of the NAS of Ukraine confirmed the expediency and efficiency of creating a centralized archival system as a means of forming and storing archival heritage of the NAS of Ukraine, while showing its incompleteness because of creation of the main archival subdivision without the appropriate archive repository, saving and simplifying access to documents.

As a result of the research, a systematic analysis of the archival fonds of scientific institutions of the National Academy of Sciences of Ukraine was carried out for the first time, the theoretical basis of archival documents fending and characteristic features of archival fonds were outlined. The complex picture of development of the network of scientific institutions' archives of the NAS of Ukraine from formation to the present was reproduced, the legal status of archives in the NAS of Ukraine was analyzed. A comprehensive analysis of the reference system to the documents of the scientific institutions' archives of the NAS of Ukraine was conducted.

The results of the study can be used in the practice of the NAS of Ukraine and its institutions to create optimal conditions for the accumulation and storage of retrospective information about academic science and organization of access to documentary information and in the scientific work of the Institute of Archival Studies of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine to optimize archival fonds and increasing the informativeness of the reference apparatus to archival documents.

Key words: *archival fond of the NAS of Ukraine, fending of archival documents, archive (archival subdivision) of scientific institutions of the NAS of Ukraine, archival document, description of cases, guide, archival description, case.*

Підп. до друку 28.01.2021. Формат 60×90/16. Папір. офс. Гарнітура
“Таймс”. Друк. офс. Ум. друк. арк. 0,9. Обл.-вид. арк. 0,9. Наклад 100 прим.
Зам. 425.

Віддруковано у ТОВ-Видавництві “ЛОГОС” із оригіналів автора
Свідоцтво про внесення суб’єкта видавничої справи Державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
серія ДК № 201 від 27.09.2000 р.
01054, Київ-54, вул. Богдана Хмельницького, 10, тел. 235-81-77